

МАЛОВІДОМІ ВІДГУКИ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПОЛЬСЬКІЙ КРИТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.*

У вивчення творчості Шевченка чималий внесок зробили польські критики. Значну частину їх досліджень останнім часом проаналізували Є. П. Кирилюк**, М. Якубець***, Г. Д. Вервес****. Окремі матеріали з польського шевченкознавства, приміром, деякі частини з праць і статей Г. Батталі, Є. Колодзейчика, М. Якубця та інших літературознавців, а також виступи і висловлювання відомих письменників Е. Ожешко, С. Жеромського, В. Оркана, Є. Путраменті і В. Слободніка, опубліковано 1964 р. в українському перекладі В. П. Ведіної та В. О. Захаржевської*****. Однак ще не все написано польськими критиками про життя і твори Тараса Шевченка стало предметом наукового аналізу. До таких маловідомих матеріалів, не зареєстрованих у бібліографічних покажчиках*****, належать статті й повідомлення Тадея Падалиці, Куби Друмкевича, Богдана Залеського, Броніслава Залеського і Антона Блаховського, надруковані в другій половині ХІХ ст. Подаємо їх огляд.

I

Тадей Падалиця (псевдонім Зенона Фіша, 1820–1870), польський письменник, жив в Україні, написав низку прозових творів з українського життя. Відгукнувся на третє видання «Кобзаря» Шевченка коротким повідомленням у «Gazet-i Warszawsk-ій» (1860, № 146), в якому автора «Кобзаря» назвав справжнім народним поетом. «Ніхто так, як він (тобто Шевченко. — Т. П.), — пише Падалиця, — не володіє українською мовою, образами; картини природи та побуту він малює з небаченим описовим талантом, його композиції мають риси народних дум і пісень, але в них більше гнучкості й життя, вони досконаліші за формою»*****. Падалиця вважає Т. Шевченка наскрізь оригінальним поетом: «Співає він, сам не знаючи, звідкіля беруться ці пісні, і ніякий естетичний розрахунок не полонив ще ані польоту його уяви, ні розгорнутих крил». Рецензент захоплений Шевченковими соціально-побутовими творами: «Часто мають вони за основу високо зрозумілу мораль, яка характеризується глибокою простотою. Це зідеалізовані властивості народу, але це зідеалізування не фальшиве, не перебільшене, навпаки, воно пройняте правдою».

Проте непримиренну позицію Падалиця зайняв щодо творів Тараса Шевченка на історичні теми. Він дійшов навіть до того, що невірно поінформував читача про

* Подаємо за: Пачовський Т. Маловідомі відгуки про Тараса Шевченка в польській критиці другої половини ХІХ ст. // Збірник праць ХІV наукової шевченківської конференції. — К., 1966. — С. 259–267.

** Кирилюк Є. П. Українські письменники — революційні демократи й літератури західних і південних слов'янських народів у ХІХ ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 5–30.

*** Якубець М. Шевченко серед поляків // Шевченко и мировая культура. — М.: «Наука», 1964. — С. 211–221.

**** Вервес Г. Д. Т. Г. Шевченко і Польща. — К.: «Дніпро», 1964. — С. 126–170.

***** Світова велич Шевченка. — К.: «Дніпро», 1964. — С. 204–225.

***** Пор.: Kołodziejczyk E. Bibliografia słowianoznawstwa. — Kraków, 1911. — S. 231–232; Євнина О. Т. Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР. — К.: «Держлітвидав України», 1956. — С. 165–168.

***** Цитати польських критиків подано в українському перекладі.

поему «Гайдамаки», заявивши, наприклад, що Ярема на кожному кроці виступає зі зброєю в руках проти жінок і дітей. Необґрунтованою нам здається і теза Падалиці, що С. Гощинський у поемі «Канівський замок», де змальовано картини з часів Коліївщини, підніс вище свого героя Небабу, ніж Шевченко Ярему. Падалиця не зміг зрозуміти поеми «Гайдамаки», спрямованої на захист трудящих України, що терпіли важкий гніт із боку польської шляхти. Консервативними позиціями, на яких стояв автор, зумовлене і його безпідставне твердження в прикінцевій частині рецензії, що історична тематика не відкриває для українських письменників далеких перспектив. Проте він щиро шанував їх талант і працю.

II

Талановитий польський письменник Леонард Совінський (1831–1887), перекладач поеми «Гайдамаки», яку він видав у Вільні 1861 р. разом із розвідкою про творчість Тараса Шевченка, також не зрозумів ідеї цього твору*. Проти невірної інтерпретації Совінським змісту поеми виступив А. Гожалчинський у передмові до збірки перекладів творів Шевченка польською мовою, заявивши, що автор «Гайдамаків», спираючись на народні джерела, відтворив дійсну картину життя України і справжні настрої трудящих мас**. Передмова, в якій знайшли місце і несправедливі закиди на адресу Совінського, викликала відповідь Куби Друмкевича. У газеті «Tygodnik Poznański» від 27 червня 1862 р. (№ 26, с. 206–208) він умістив кореспонденцію з Києва. Епіграфом для неї стоїть прислів'я: «Дудка не знає, що грає, Іван мовчить, бо все знає». На початку кореспонденції Друмкевич згадує Гожалчинського, який видав перший том перекладів творів Шевченка (другий том «перебуває під прасою»), а після цього запланував видати наступні томи творів українських письменників у польському перекладі. Гожалчинський, читаємо далі, вирішив довести, що «Шевченко не такий страшний, як видається нам із поеми, перекладеної Совінським» (йдеться про «Гайдамаки»). Друмкевич не погодився із закидами Гожалчинського до Совінського. Передусім він не поділяв думки, що Совінський, переклавши «Гайдамаки» польською мовою, «zareкомендував нам в особі Шевченка якогось страхопуда»; також заперечував тезу, що аналіз поеми «Гайдамаки» у Совінського глушить інші Шевченкові твори. У дальшій частині кореспонденції Друмкевич стає на захист Совінського як популяризатора Шевченка серед польського суспільства. У розвідці Совінського про Кобзаря, вірно стверджував Друмкевич, «знаходимо найдбайливіше зібрані відомості про все, що могло послужити для вірного показу нещодавно померлого українського поета Шевченка. Тут детально проаналізовано всі відомі твори цього поета із двох видань (1840 і 1860 pp.)». Далі для підсилення своїх думок критик цитує з праці Совінського уривки про окремі Шевченкові твори, зокрема про балади. «Балада «Тополя», — писав Друмкевич, — послужила Совінському для виявлення майстерного таланту Шевченка в зображенні селянського побуту». В кореспонденції наведено також висловлювання Совінського про лірику та поеми «Катерина» і «Наймичка». Розглянув Друмкевич і твори на історичні теми, приєднавшись до поглядів Совінського. Його переклади назвав гарними, а розвідку про українського

* Taras Szewczenko. Studium Leonarda Sowińskiego z dołączeniem przekładu «Hajdamaków». — Wilno, Nakładem Mich. Gałkowskiego, 1861. — S. 48–51.

** A. J. Gorzałczyńskiego przekłady pisarzy malorosyjskich, I. Taras Szewczenko. — Kijów, 1962. — S. IV.

поета цікавою. Отже, хоча у низці питань Друмкевич правильно оцінив Совінського як дослідника Шевченка, до розгляду історичних поем, як і Совінський, він підійшов із позицій польських консерваторів.

III

Цікавий причиною про Шевченка становить замітка відомого представника «української школи» в польській літературі Юзефа Богдана Залеського (1802–1886), додана до його вірша «Mogiła Tarasowa» (1865)*. Коротко поінформувачи про важкий життєвий шлях Т. Шевченка, Залеський зазначив, що названий вірш, «кілька строф братнього спогаду», він присвятив пам'яті українського поета, похованого в Каневі. Після цих вступних слів Залеський коротко спиняється на творах Шевченка, хоч, на його думку, вони заслуговують широкого розгляду. Керуючись ідеями шляхетської Польщі та польського месіанізму, що їх пропагував у своїх поезіях, Залеський не зміг об'єктивно оцінити Шевченкову творчість, зокрема його історичні поеми. По-іншому він сприйняв Шевченкову лірику. «Тарас Шевченко, — писав він, — мав свою поетичну весну — добу, звичайно, коротку, свіжих, розквітливих почуттів і натхнення. З цієї погідної доби знаю кілька пісень, пройнятих красою і місцевим колоритом. Немає сумніву, що це найцінніші й найкращі його твори, по суті, архитвори. Закоханий в оповідання і перекази свого народу, поет співає зі щирістю, простою і безпосередністю старих кобзарів, без письменницьких забаганок. Тарас досконало володів українською мовою та збагатив її не одним гарним висловом задуми або тути. У ритмі йшов деколи за Пушкіним або Лермонтовим, але форма його пісні й корінь своєрідні... Щоб виявити на прикладі щойно названі особливості Шевченкової поезії, наведу коротку думку або скоріше веснянку, в якій захоплююче і яскраво змальоване українське село. Уже багато років ця пісня звучить у моєму серці й слухові». Далі надруковано латинською абеткою оригінальний текст вірша «Садок вишневий коло хати».

У довідці порушено й деякі питання зв'язків Шевченка з поляками, наприклад, його дружба з Броніславом Залеським на засланні, поширеність його поезій та картин серед польської еміграції у Парижі. «Від Броніслава і від б. п. Едуарда Желіговського», — закінчував довідку автор «Тарасової могили», — дістав я кілька зошитів поем і пісень Шевченка, ніде, мабуть, не надрукованих. Б. п. Костянтин Свідзінський за кілька днів до смерті прислав мені також милий подарунок на пам'ять про Шевченка: оригінальні акварель смерті Богдана Хмельницького і малюнок олівцем козацького свята».

Бр. Залеський, як видно з його довідки, ставився з пошаною до Шевченка, вважав його великим народним поетом. Про це свідчить і присвячений йому вірш «Тарасова могила». Особливо високої думки Залеський був про Шевченкову лірику, однак до вірного розуміння його історичних поем не піднявся.

IV

Важливі деталі з життя Тараса Шевченка подав його друг часів заслання польський письменник і художник Броніслав Залеський (1820–1880) у кореспонденції з Парижа, вміщеній у краківській газеті «Czas» за 1869 р. (№ 269). Характерно, що

* Wieszcze oratorium Bohdana Zaleskiego. — Paryż, Nakładem J. K. Żupańskiego, 1865. — S. 222–226.

цю кореспонденцію під назвою «Шевченко» передруковано також у газеті «Dziennik Lwowski» за 25.XI.1869 р. (№ 296). Допис Залеського має свою історію. Восени 1869 р. на засіданнях галицького сейму обговорювали пропозицію депутата Лавровського про допомогу українському театрові. З виступів тих, хто підтримував пропозицію, уваги заслуговує промова посла Скржинського, який, захищаючи права української культури, тепло висловився про основоположника нової української літератури Шевченка, назвав його поетом-пророком*. На промову посла Скржинського 14.XI.1869 р. відгукнувся кореспондент консервативної краківської газети «Czas», який сховався під криптонімом «Б». У своїй статті він відзначив, що «Шевченко як поет, поза всякими сумнівами, обдарований великими здібностями, що він людина гарячих почуттів і щиро бажає добра народу», але заперечував проти визначення його як поета-пророка. Крім того, стаття «Б» містила твердження, що не відповідали дійсності. Так, посилаючись на Броніслава Залеського, «Б» заявив, що Шевченко був сповнений недружніх почуттів до поляків. Неприхильно поставився кореспондент газети «Czas» і до порушеної справи українського театру. Не визнавав він і української літератури. «Шевченко — читаємо в кореспонденції, — складав гарні вірші й пісні, український народ співає гарні думи, але це ще не література». Українську мову «Б» вважав діалектом. Зі сказаного видно, що кореспондент консервативної польської газети вороже поставився до української культури, до геніального поета України Тараса Шевченка.

Думки, висловлені в кореспонденції краківського журналіста, що заховався під криптонімом «Б», викликали заперечення з боку прогресивного польського діяча Броніслава Залеського, щирого друга Шевченка. Бр. Залеський, на якого посилався кореспондент «Б», надіслав із Парижа, де тоді мешкав, обширне спростування, надруковане в газеті «Gzas» за 24 листопада 1896 р.

У вступній частині Залеський висловив задоволення, що в галицькому парламенті обговорювали питання про український театр. «Слідкуючи, — писав він, — за нарадами галицького сейму, зі справжньою радістю разом із багатьма земляками я привітав знову порушену справу Русі** у спосіб, який дозволяє сподіватися на припинення болючої братньої сварки і залікування однієї з найвідчутніших наших ран». Далі Бр. Залеський зосереджує увагу на кореспонденції газети «Czas», що вийшла з-під пера «Б». Найбільше невдоволення викликала в нього згадка про Шевченка, про невірне висвітлення його ставлення до поляків. Переважна частина відповіді Бр. Залеського — спогади про Шевченка часів заслання. Залеський вважав своїм обов'язком показати Шевченка таким, яким він його запам'ятав, а також схарактеризувати зв'язки українського поета з поляками. Свої спогади він розпочинає так: «Прибувши до Оренбурга 1848 р., застав я там Шевченка уже солдатом в одному з місцевих батальйонів, а залишався ним він ще цілих десять років. Його становище було значно важчим ніж багатьох із нас: літній вік ускладнював звичку до муштри і солдатського життя, а власноручна дописка царя Миколи на вирок, що засуджував його на простого солдата, забороняла йому «писати, малювати та співати». Орлові зв'язувати крила, солов'ю закрити горло, було б те саме — і треба було справді виключної запеклої ненависті, щоб для поета, художника та пристрасного любителя музики вигадати подібну кару». Проте наказ царя повністю не виконували, «Шевченко часом малював аквареллю портрети і киргизькі картини». Про порушення наказу донесли цареві. «Поет за цю страшну провину провів цілий рік

* У польському тексті «wieszcz».

** Тут і далі «Русь» вжито Бр. Залеським у значенні «Україна».

у в'язниці зі злочинцями, після чого спеціальним царським наказом його доручили вислати до віддаленої степової фортеці й включити до окремої роти, де він майже не міг мати зв'язків зі світом і людьми». Обрали Новопетровськ, маленьку фортецю на півострові Мангишлак на східному березі Каспійського моря. Тут Шевченко прожив кілька років, до 1858 р.*, тут йому не дозволили намалювати жодної картини. Звільнено Шевченка з заслання «як улюбленого колись учня Брюллова на прохання Академії мистецтв». Далі Залеський детально охарактеризував ставлення до поляків, що перебували з ним за заслання. «Стосунки Шевченка з поляками, — читаємо в спогадах Залеського, — протягом одинадцяти років були найкращими як під час експедиції на Аральському морі, де перебував він два роки, так і в Оренбурзі й різних степових фортецях, в яких він по черзі жив. Спілкувався з нами польською, знав нашу літературу, особливо поетів, і не тільки Міцкевича, розумів навіть Красінського, а думками Богдана Залеського захоплювався, не одну з них повторюючи напам'ять. Його «Przenajświętsza rodzina», з уваги на свою пластику, особливо промовляла до художника-поета. З любов'ю згадував він Вільно, вчителя малярства Рустема. Із засланців обдаровував сердечним почуттям Зигмунта Сераковського і Едуарда Желіговського, згадую тільки двох, що вже померли». Добре ставився Шевченко і до Броніслава Залеського, який постачав йому олівці, папір, фарби і книжки. «Ми разом провели літо під час експедиції у закаспійський степ, організованої з метою відкриття кам'яного вугілля. Разом малювали та ділилися думками», «Під спільним наметом із повстини, — згадував далі Залеський, — не одна година минала так; часто замкнутий у собі, він інколи звирявся і розкривав свою душу. Русь була улюбленим предметом його розмов, думок і почуттів». Висловлювався Шевченко перед Залеським і на теми класової боротьби. Закінчує свої спогади Залеський тезою, що Шевченко справжній народний поет. На формування його світогляду впливало минуле і сучасне йому життя. В поетичній спадщині Шевченка є твори, «сповнені чуття і правди», але їх розгляд, за словами Залеського, «не може бути предметом сьгоднішнього його писання, яке є тільки уже надто довгим спростуванням».

Наведені уривки статті Бр. Залеського переконливо доводять, що кореспондент «Б» у газеті «Czas» невірно інформував польського читача щодо Шевченка і його ставлення до поляків.

У відповідь на повідомлення Броніслава Залеського в газеті «Czas» від 27 листопада 1869 р. (№ 272) з'явилася репліка кореспондента «Б», в якій він відстоював положення своєї попередньої статті. Бр. Залеський не залишив її без відповіді. У цій же газеті від 2 грудня 1869 р. він писав: «На статтю пана Б., вміщену в 272 номері «Czas», відповідаю остаточно, що не міг я говорити того, чого ніколи не мав на думці. Далеко меншим є закид недоладній пам'яті, що трапляється з найчеснішими людьми і не може їх кривдити, ніж закид продуманому запереченню раз сказаного слова. Я мусив спростувати слова п. Б. тому, що вони стосувалися людини, яка вже сама з гробу їх спростувати не могла і пам'ять якої завжди для мене дорога. Те, що я сказав про Шевченка, не веде обов'язково до тих висновків, які зробив шановний п. Б. Поетичну вартість його (тобто Шевченка — Т. П.) залишаю кращим від мене суддям... Шевченко був сином народу, мав його пристрасті, але мав одночасно і його риси: щирість, простоту і дуже гарячі почуття. Його історія — немов уособлення Русі під царським гнітом...» Свою відповідь Залеський закінчив побажанням, «щоб Русь зазнала від Польщі правдивого братерства і любові».

* Із Новопетровська Тарас Шевченко виїхав у серпні 1857 р.

Статті Бр. Залеського і кореспондента «Б» — яскравий приклад боротьби за Шевченка в польській публіцистиці другої половини XIX ст. Передові критики вітали діяльність Тараса Шевченка, реакціонери її заперечували.

V

У кінці 80-х — на початку 90-х років XIX ст. творчість Шевченка серед польського суспільства популяризував і Антін Костянтин Блаховський. У п'яти номерах газети «Kurjer Lwowski» від 23–27 травня 1887 р. (№ 142–146) опубліковано його розвідку «Taras Szewczenko jako poeta, obywatel i nauczyciel ludu ruskiego». 1891 р. у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) Блаховський прочитав доповідь про Шевченка. Ця доповідь під назвою «Kilka poetycznych utworów Taras Szewczenki (Z odczytu wygłoszonego w «Gwieździe» Błachowskiego)» надруковано в газеті «Kurjer Stanisławowski» від 18 січня 1891 р. (№ 251). Бібліографи зареєстрували тільки статтю А. Блаховського 1891 р., першої ж його великої розвідки не помітили. Повз неї пройшли також шевченкознавці. В зв'язку з цим розглянемо маловідому працю А. К. Блаховського.

Після вступних зауважень про українську літературу, визначальною рисою якої є народність, автор розвідки зосередив увагу на найвидатнішому її представникові — Тарасу Шевченкові. Його роль в історії літератури важлива. «Постать Тараса Шевченка, — писав критик, — набирає незрівнянного блиску як народного поета-пророка і вчителя народу, що серед найбільших труднощів, без попередників, без зразків, тільки силою свого таланту і любов'ю до батьківщини досяг вершин і пришвидшив, можливо, на ціле століття природний розвиток літератури і почуття свого народу». Далі йдеться про життя і творчість Шевченка. Блаховський охарактеризував важкі умови Шевченкового дитинства, його потяг до навчання, зокрема малярства, чимало сказав і про його вчителів. Він зазначив, що після звільнення з кріпацтва творчі сили Шевченка активізувалися. З часом, за словами Блаховського, поезія взяла верх над малярством. Життєвий шлях Кобзаря Блаховський розглядає разом із його творчістю. Зазначивши, що 1840 р. вийшла у світ перша збірка Шевченкових поезій під назвою «Кобзар», Блаховський пояснює польському читачеві назву збірки і переходить до розгляду окремих творів. Деякі з них він коротко охарактеризував, про інші тільки згадав. Поема «Катерина», на його думку, «написана так образно, що навіть прочитана кілька разів завжди видається свіжою». Зупинився Блаховський і на таких творах, як «Гайдамаки», «Гамалія» і «За байраком байрак», що не ввійшли до першого видання «Кобзаря». Негативно поставившись до поеми «Гайдамаки», поезію «За байраком байрак» Блаховський зарахував до архитворів і подав у власному перекладі. «Після видання цих перших творів, — читаємо в розвідці Блаховського, — шириться поетове слово по всій Русі, його ідеї чітко визначилися на українському горизонті, всі відчули нову епоху в розвитку українського літературного національного духу». У дальшій частині розвідки, зосередившись на найбільш істотних фактах, Блаховський розповів про участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві, про його арешт і заслання. І читач як живого бачить поета, що завжди залишався вірним своїй батьківщині. На підтвердження цієї думки Блаховський наводить у польському перекладі вірш «Мені однаково...», уривки з поезії «Ми восени такі похожі...».

Читач знайшов у розвідці й необхідні відомості про останній період життя і творчості великого українського поета. Друзі захоплено зустріли Шевченка, що повернувся із заслання. Адже «він перший, — заявив Блаховський, — присвятив себе народові, виспівав найкращі українські пісні про волю, що ввійшли в серце кожного». Ще пильніше придивлявся Шевченко до життя народу в Україні. Боляче відчував він горе рідних, що ходили в кріпаках. У зв'язку з цим Блаховський наводить поезію «Сестрі», супроводжуючи її такими роздумами: «У ній криється глибока думка. Вірний син батьківщини мріє навіть уві сні про свою хатину, вона для нього рай, тому що він любить її; домашнє вогнище — світило, біля якого взаємна любов зосереджує членів сім'ї і серед них царствує морально чиста жінка. Так пливе корабель життя. Проте поет бачить, що осереддя хати «не веселе», він бажає створити в них «здорове, веселе життя», підняти з горя та піднести на вершину моральності, бо лише так можна врятувати батьківщину, вирвати її з глибин неволі та безладдя — хоч навіть власною посвятою (однак його сім'я тільки після скасування кріпацтва стала вільною, коли Шевченко вже спочивав у могилі)». Цей вірш критик назвав справжнім поетичним шедевром.

Розповідь про життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка Блаховський ілюструє, як уже зазначалося, його поезіями у власних перекладах, здійснених із різним успіхом^{*}. Він повністю переклав поезії «За байраком байрак», «Мені однаково» і «Сестрі», уривки з творів «Гайдамаки», «І золотої, і дорогої», «Ми восени такі похожі» та «Неофіти». У заключній частині розвідки автор робить висновок, що Шевченко — поет-громадянин, учитель народу. Спостереження й твердження Блаховського переконливі. Так, наприклад, критик зазначав, що Шевченко «пробудив своїх земляків від тяжкого сну, закликав до єдності й спільної праці для суспільного добра, могутнім голосом закликав народ до освіти», а його поезії — «народна школа для покоління».

Проте Блаховський допустив у своїй розвідці низку недоробок і перекручень: не проаналізував важливі твори Кобзаря, невірно висвітлив питання українсько-російських літературних зв'язків, тенденційно інтерпретував твори за біблійними мотивами тощо. Заслуга А. К. Блаховського в тому, що він хотів викликати у своїх співвітчизників любов до Тараса Шевченка як поета, громадянина і вчителя народних мас та поширював його твори в польських перекладах.

^{*} Пор. аналіз перекладів у статті: Пачовський Т.І. Шевченко в польських перекладах 70–90-х років XIX ст. // Збірник праць дванадцяті наукової шевченківської конференції. К.: «Наукова думка», 1964. — С. 116–118.